

Povel Resen og tidlig norsk misjon blant samene

Margrethe Løøv

*Margrethe Løøv (f. 1984) er stipendiat i religionsvitenskap ved Universitetet i Bergen. Hun har sin mastergrad fra Universitetet i Oslo (2010), og har tidligere jobbet som vitenskapelig assistent ved UiO og som timelærer på Menighetsfakultetet. Løøv er medredaktør av kildeskriftet *Dovletje VI: Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706-1708)*.
E-post: margrethe.loov@uib.no*

Abstract

Povel Resen and early mission among the Samis in Norway

On 10 February 1706 a young theologian named Povel Resen set out on a journey to report on the political and religious state of affairs in the High North. Resen was particularly instructed by king Frederick IV to inform himself about the conditions among the indigenous Sami populations. After a journey that lasted fourteen months, Resen submitted six reports to the king in Copenhagen. In these he lamented the religious state of the Samis. According to Resen «old idolatry» and «superstitious remains» were still to be found among the natives. Their Christianity was «so poor that it easily can be said to be heathen». Resen found the church to be much better organised on the Swedish side of the vague geopolitical frontier, and the Christianisation of the Samis accordingly more advanced. Resen also made several suggestions on how the future missionary activity among the Samis could be organised. Many of these suggestions would be implemented after the mission among the Samis was formally launched in 1716. As one of the first systematic attempts to report on ecclesiastical matters in the High North, and one of the seminal sources for the subsequent mission, Resen's reports constitute valuable sources for the missionary history of the Samis.

Søkeord: Resen – samer – misjon – Finnmark – fellesområder – Frederik IV – Danmark-Norge – nordområdene

Den 10. februar 1706 satte en ung teolog ved navn Povel Resen (1674-1725) ut på en ett år lang reise på Nordkalotten. Resen var utstyrt med en vidløftig instruks fra kong Frederik IV. Når han kom til de samiske områdene skulle han «det beste hand kand og paa det allernøyeste Informere sig om tillstanden udj Landet saa vel udj Geistlige som verslige Sager».¹ Resen skulle blant annet kartlegge hvor samene befant seg, hvilke grupper de kunne deles inn i, og hvilke språk de brukte. Instruksene, som var forfattet av kongelig konfessionarius Peter Jespersen, ba videre om informasjon om hvordan erkerivalen Sverige opererte i området. Instruksene bar tydelig preg av at kongen hadde ambisjoner om å styrke sin kontroll i nordområdene med både verdslige og åndelige virkemidler, og at kongen hadde fremtidig misjon i tankene allerede i 1706. I instruksens femte post ble Resen bedt om å «erkyndige hvad kundshab Finnene have udi deris Saligheds Sag» og å vurdere om «det shulde være bædre og tienligere at udshikke nogle Præster og ordinerede Persohner, som kunde underviise de vankyndige i deris Christendomb, eller og at anrætte nogle sholer dertill, og paa hvad maade det beqvemmeligst kunde shiee».²

Resens kartleggingsreise resulterte i seks offisielle innberetninger til kongen i København. To av disse er bevart i Riksarkivet i Oslo. Som noen av de første grundige og systematiske redegjørelsene for samenes levevilkår før den organiserte misjonens tid er dokumentene en viktig kilde til samisk misjons- og religionshistorie. Resens innberetninger skulle dessuten få stor betydning for det senere misjonsarbeidet blant samene i Norge.³ Resen førte også en reisejournal, hvorav halvparten er bevart i Det Kongelige Bibliotek i København. De gjenværende delene av Resens manuskripter er nylig gjort allment tilgjengelig i et kildekrift.⁴ Det gjør at vi lettere kan se dokumentene i sammenheng med hverandre og med øvrige kilder. I denne artikkelen vil Resens oppdrag og innberetninger settes inn i en større misjonshistorisk kontekst. Jeg vil først diskutere bakgrunnen for at kong Frederik IV sendte Resen ut på kartleggingsferden i nord. Artikkelen gjør deretter rede for de misjonshistorisk sett viktigste opplysningene som kommer fram av Resens reisejournal og innberetninger. Hvordan fremstiller Resen de religiøse forholdene blant samene? Hvilke forslag fremsatte han for det videre misjonsarbeidet? Endelig vil jeg kort se på hvilke følger Resens arbeid fikk for den videre misjonen blant samene.

Bakgrunnen for oppdraget

Inntil begynnelsen av 1700-tallet hadde ikke kongen i København gjort mer enn halvhjertede forsøk på å markere territorium på Nordkalotten. På norsk side var det kirker blant annet i Vardø, Vadsø, Hammerfest, Hasvik, Talvik, Varanger, Skarsvåg, Loppa og Kiberg, men det var få prester i forhold til antall kirkebygg. Enkelte steder var det ikke besøk av prester oftere enn tre til fire ganger om året.⁵ Sognene var store, noe som gjorde det vanskelig for prestene å holde jevnlig kontakt med befolkningen. Ved reskript av 13. juni 1691 var Trondheims-biskopen pålagt å visitere Finnmark hvert tredje år, men i praksis ble det til at han besøkte området sjeldnere.⁶ En reise i Finnmark kunne ta flere uker med båt og enda lenger tid over land. I forhold til de store geografiske avstandene var det dessuten få dansk-norske fogder og andre

embetsmenn, noe som ga dårlig kontroll med skatteinnkreving og jurisdiksjon.

Sverige hadde på sin side drevet misjon i de nordsamiske områdene i lang tid. I et brev til Kapitlet i Uppsala skrev Erik av Pommern allerede i 1419 at «Präster och Kirckor måge förordnis ij Lappmarcken». Antakeligvis var det i samme brev at kongen formante Kapitlet til «icke att lägge hinder i wägen» for selvstendige misjonærer.⁷ Misjonsarbeidet fortsatte inn i protestantisk tid, da misjonen ble iverksatt på kongelig befaling. Gustav Vasa sendte for første gang en misjonær til Lappland i 1526.⁸ Så snart Kalmar-Unionen var oppløst, i 1559, sendte han den første lutherske presten til de nordsamiske områdene. Fra midten av 1600-tallet begynte svenskene å intensivere innsatsen, blant annet ved å bygge kirker i de norsk-svenske fellesdistriktene Enare i 1647, i Kautokeino i 1701 og i Utsjok i 1701.⁹ I flere kirker ble gudstjenesten forrettet på samisk av prester som var født i området. Svenske klokkere reiste rundt og drev katekismeundervisning på både svensk og samisk.¹⁰ Sverige hadde også etablert et forholdsvis stort og velorganisert maktapparat i nord sammenliknet med Danmark-Norge. Skatteinnkreving og håndhevelse av loven ble besørget av amtmenn og fogder. Så streng var tukten på svensk side at flere samer faktisk rømte over til norsk side for å slippe unna formynderapparatet.¹¹

Den direkte foranledningen til at kong Frederik IV sendte Resen nordover var trolig en innberetning skrevet av Trondheimsbiskopen Peder Krog (1654-1731), som var biskop for både Trøndelag og de nordligste delene av kongeriket. Krog hadde vært på tre kortere visitaser i de samiske områdene i 1696, 1700 og 1705.¹² Etter den siste reisen i 1705 sendte Krog en supplikk til kongen, datert 12. desember 1705. Her beklaget han seg over den åndelige tilstand blant samene og foreslo at man skulle sende prester og lærere til Finnmark for å bidra til deres opplysning. Krog rapporterte også om at svenskene i den senere tiden hadde drevet et intenst misjonsarbeid blant samene. Han fryktet at jurisdiksjonen over samene kunne overdras permanent til Sverige om ikke Danmark-Norge gjorde liknende fremstøt.¹³ Krogs supplikk ankom trolig København ved juletider 1705. Allerede den 6. januar 1706 ble Resen beordret til å reise nordover så fort som mulig, noe som antyder at kongen oppfattet forholdene i nord som et presserende anliggende.

Nyheten om erkerivalen Sveriges ekspansjon i nord kom i en tid da forholdet mellom Sverige og Danmark-Norge allerede var spent. Den skånske krig (1675-1679) var fortsatt nær historie. I oppseilingen til Den store nordiske krig knivet statene om makten i Nordsjø-området, og København hadde blitt bombardert av en flåte med engelske, hollandske og svenske skip i 1700.¹⁴ Med dette i friskt minne må Krogs supplikk ha virket foruroligende, særlig fordi mye av den svenske aktiviteten på Nordkalotten fant sted i områder som Danmark-Norge også gjorde krav på. Ved inngangen til 1700-tallet var de nordligste grensene mellom Norge, Sverige og Russland i stor grad uavklarte. Store deler av de samiske områdene befant seg i «fellesdistrikter» – områder hvor flere stater hadde rett til å øve jurisdiksjon, men hvor ingen av dem var suverene. Kautokeino, Karasjok og Utsjok var fellesdistrikter for Norge og Sverige. Sør-Varanger og Petsjenga var felles territorium for Norge

og Russland, mens Enare lå som felleseie under alle tre riker.¹⁵ Den manglende grenseoppgangen førte til problemer med ressursfordeling, skatteinnkreving og organiseringen av kirken. Ordningen med fellesdistrikter var også et problem for samene, som kunne bli skattlagt av både to og tre lands skatteoppkrevere. Sverige og Danmark-Norge hadde flere ganger forsøkt å bli enige om en grenseoppgang, uten å komme til enighet.¹⁶ Fjellområdene i Finnmark skulle vise seg å være særlig vanskelige å dele, og grenseforholdene mellom Norge, Sverige og Russland forble uavklarte til midten av 1700-tallet.¹⁷

Før kong Frederik IV kunne sette i verk tiltak for å markere sin posisjon i nord, trengte han utførlig informasjon om forholdene i de samiske områdene. Ved inngangen til 1700-tallet fantes det få beretninger om samenes tradisjoner, religion og levemåte.¹⁸ Ved å sende Resen nordover ønsket kongen å få upartisk og oppdatert informasjon. Resen tilhørte ikke embetsverket, han var ung og ukjent. Formodentlig hadde han ikke andre personlige interesser enn å rapportere så grundig og nøytralt som mulig tilbake til kongen, noe som kunne sikre ham en god stilling senere.¹⁹ Som det framgår av instruksens, var kongen spesielt interessert i å vite mer om svenskenes misjonsaktivitet. Resen skulle kartlegge grensene mot Sverige og Russland, ta rede på hvem samene betalte skatt til i fellesområdene på Nordkalotten samt studere svenskenes tiltak for å kristne befolkningen. Han ble særskilt bedt om å kartlegge de svenske kirkene i den delen av fjellområdet i Finnmarken som var dansk-svensk fellesområde, og finne ut om de var på det som kongen oppfattet som sitt territorium. I instruksens niende post ble Resen instruert til å studere situasjonen i Varanger, «som hører hans May²⁰ til», hvor svenskene hadde bygd kirker. I tillegg til å undersøke forhold knyttet til disse kirkene skulle Resen undersøke hvordan svenskene så på politisk jurisdiksjon i området. Han skulle også undersøke hvor mye penger fjellsamene årlig ga til svenske skatteoppkrevere, og hvorvidt noen av dem ble utskrevet som soldater til den svenske hæren.

Pietisme og misjonsiver

Hovedoppgaven i henhold til instruksens var å studere den «nærværende Statu Politico og Ecclesiastico» blant samene. Oppdraget gjaldt hele den samiske befolkningen fra Trøndelag i sør til Finnmark i nord. I tillegg ble Resen særlig bedt om å undersøke tilstanden blant samene som holdt til langs svenskegrensen og i de omstridte fellesområdene. En del av oppdraget gikk ut på å kartlegge ulike grupper av samer, finne ut hvordan de levde og undersøke hvilke lover og regler de fulgte. Han skulle også studere forholdet mellom samer og dansk-norske embetsmenn. Når det gjaldt religiøse forhold, skulle han for det første undersøke hvor stor kjennskap samene hadde til kristen lære. For det andre ble han bedt om å finne ut hvor de eventuelt hadde lært sin «Børne-Lærdom» og på hvilket språk den var formidlet. For det tredje skulle han ta rede på i hvilken grad de benyttet seg av kristne ritualer. Resen ble ikke eksplisitt bedt om å studere tradisjonell samisk religion, men gjennom beskrivelsene av samisk kristendom gir innberetningene på en indirekte måte innsikt i aspekter ved samisk religiøsitet.

At en så sentral del av Resens oppdrag gikk ut på å undersøke religiøse forhold blant samene, vitner om at kongen hadde fremtidig misjon i tankene allerede i 1706. Resen ble da også eksplisitt bedt om å foreslå hvordan misjonen kunne organiseres: «Hand haver at gjøre forslag, enten det shulde være bædre og tienligere at udshikke nogle Præster og ordinerede Persohner, som kunde underviße de vankyndige i deris Christendomb, eller og at anrætte nogle sholer dertill, og paa hvad maade det beqvemmeligst kunde shiee.» Man kan imidlertid ikke skille realpolitiske interesser fra religiøse anliggender. Som «konge av Guds nåde» var Frederik IV begunstiget med Guds velvilje. Religion og politikk var nært forbundet i det dansk-norske styret. Kong Christian IVs valgspørsmål «Regna Firmat Pietas» – «fromhet styrker rikene» – kan sies å kjennetegne Danmark-Norges styre gjennom hele 1600-tallet og langt inn på 1700-tallet.²⁰ Det å skille mellom religion og politikk er i det hele tatt noe man først har gjort i moderne tid. Frederik IVs misjonsønske reflekterer det integrerte synet på religion og politikk og idealet om en religiøst homogen stat. Rikenes enhet var bygget på folkenes enhet. Misjon blant samer ble derfor ansett for å være en nøkkel til å integrere de nordligste delene av riket. Kunne man omvende samene til kristendom og få norske prester til å holde regelmessig oppsyn med dem, ville dette styrke Danmark-Norges politiske innflytelse i nord.²¹

Likevel er det ingen grunn til å betvile at misjonen også var drevet av en ekte iver etter å bringe den sanne tro til dem som ennå ikke hadde hørt Guds ord. Frederik IV var tydelig preget av pietistiske idealer. Den pietistiske åndsstrømning fikk innpass i Danmark-Norge fra slutten av 1600-tallet, brakt fra Tyskland blant annet via kong Frederik IVs tyskfødte dronning Louise. Det var god kontakt mellom hoffet og det fremstående pietistmiljøet i Halle i Tyskland. I 1704 kalte kongen den tyske pietistpresten Franz Julius Lützens (1650-1712) til København som hoffpredikant. Han ble etter hvert en av kongens fremste rådgivere. Et sentralt punkt i det pietistiske program var at de kristne skulle arbeide aktivt for å fremme Guds rike på jorden, og misjon var en sentral del av dette. Allerede året etter at Lützens var kommet, i 1705, satte Danmark-Norge i gang sin første organiserte ytre misjon i handelskolonien Trankebar på Koromandelkysten i Sør-India, ledet av de Halle-utdannede prestene Bartholomäus Ziegenbalg (1682-1719) og Heinrich Plütschau (1676-1747).²²

Statspietismen forente omsorg for befolkningens åndelige vel med realpolitiske hensyn, og forklarer hvorfor Frederik IV ønsket å befeste sin politiske og religiøse innflytelse på Nordkalotten. Etter å ha mottatt meldingen om at erkerivalen Sverige hadde intensivert sin aktivitet i Finnmark, følte antakeligvis kong Frederik IV at det var på høy tid å skaffe seg mer inngående kunnskap om forholdene i nord. Dermed kunne han etter hvert sette i gang tiltak for å befeste sin makt i nordområdene og blant den samiske befolkningen. Gjennom å tilrettelegge for misjon også blant samene opptrådte Frederik IV som en omsorgsfull monark med oppriktig engasjement for befolkningens åndelige vel.

Povel Resen og reisen inn i det ukjente

Povel («Paul») Resen²³ var født i Overhalla i dagens Nord-Trøndelag i 1674, som eneste sønn av sokneprest Hans Poulsen Resen og Anna Lund. Etter å ha tilbragt barndommen på kapellangården Veiem i Grong, reiste Resen til Trondheim for å gå på Trondheim Katedralskole. Han gikk ut derfra i 1694 og lot seg deretter immatrikulere som teologistudent ved Københavns universitet. Seks år senere ble han uteksaminert som teologisk kandidat og flyttet tilbake til familien i Grong. Vi vet ikke mye om Resens studieår og første seks årene som teologisk kandidat. I et latinsk vers skrevet til anbefaling for en støtteforening for studenter i Bergen i 1723 skriver Resen at han i «to ganger seks år» hadde studert og reist til fremmede kulturer og byer, og at han hadde «befuktet adskillige forsamlinger med frelsens dugg». Dette kan bety at han hadde studert ved utenlandske universiteter og også prekt i forskjellige menigheter som teologisk kandidat i perioden 1700-1706.²⁴ For øvrig har vi bare sparsomme opplysninger om Resens teologiske profil. Århundreskiftet var en teologisk brytningstid – ortodoksien som hadde preget størstedelen av 1600-tallet, stod fremdeles sterkt, samtidig som pietismen gradvis fikk større forfeste. Etter de tilgjengelige opplysningene å dømme synes Resen hovedsakelig å være preget av ortodoksien, med dens betoning av dogma og rett praksis. I sin reisejournal forteller Resen blant annet om et hjemmedøpt samebarn, som han fikk døpt på ny i Grong kirke. Etterpå forklarte han menigheten hvorfor hjemmedåp ikke kunne regnes som en ordentlig dåp: «at omskiønt der syntes vell at være de rette matenalia baptismi, saa var dog de rette formalia icke derhos, og derfor en u-fuldkommen daab.»²⁵ I innberetningene til kongen vektlegger Resen også ytre tegn på fromhet som bordbønn og kjennskap til Luthers katekisme.²⁶ Samtidig skriver han et sted at samvittigheten i noen tilfeller er den eneste rettesnor for om man har syndet mot Guds bud, og at man bør angre synd «af hjertet» og «tro Guds naade».²⁷ En slik vektlegging av indre liv og fromhet kan tyde på at Resen også var påvirket av pietismen, og at hans profil dermed uttrykker spenningen mellom ulike teologiske strømninger i en overgangstid.

Resen mottok befaling fra kong Frederik IV om å undersøke forholdene i de samiske områdene i januar 1706. Instruksen for kartleggingsreisen ble forfattet av kongelig konfessionarius Peter Jespersen, som opprinnelig var fra Helgeland. Det er sannsynlig at Resen i likhet med mange andre norske studenter hadde blitt kjent med Jespersen under studietiden i København, og at det var Jespersen som hadde anbefalt Resen til oppdraget.²⁸ Resen kjente allerede de sørligste delene av samenes områder og hadde mange personlige kontakter i Trøndelag. Han var ung og uten noen embetsstilling, og var derfor fri til å reise på kort varsel. Siden han var ukjent, kunne han også løse oppdraget med stor diskresjon. En del av oppdraget gikk nemlig ut på å avdekke det vi i dag ville kalle korrupsjon og annen lyssky virksomhet. I instruksens åttende post ble Resen bedt om å finne ut om fogdene tvang samer til å gi dem ting, eller om de mottok høyere skatter enn de rapporterte og sendte til kongen. Han skulle også finne ut om kirkenes midler «maaskie, af Een og anden till deris egen nytte brugis, og ikke kommer kirkerne till beste». For at han skulle klare å avdekke snusk og svindel, var det viktig at embetsstanden ikke visste at de var gjenstand for kongelig etterretning.

Den 10. februar 1706 satte Resen kursen nordover fra København. Den delen av reisejournalen som er bevart lar oss følge Resens bevegelser i detalj fram til han var på Rødøy den 10. mai 1706. Resten av reisen kjenner vi kun i grove riss, med utgangspunkt i opplysninger fra Resens offisielle innberetninger og brev til kongen. Det framgår av et av brevene Resen sendte tilbake til rikskanselliet at han hadde ordre om å «rejse fjeldene igjennem recta via til Finmarken». Det er imidlertid sannsynlig han reiste til sjøs i hvert fall deler av veien gjennom Nordlandene.²⁹ Tre uker etter at han var på Rødøy, den 1. juni 1706, var Resen kommet til Loppa i Vest-Finnmark. Den relativt korte reisetiden antyder at deler av veien ble tilbakelagt på sjøen, noe som også ville gi bedre adgang til samiske bosetninger langs kysten.

Den 4. august 1706 hadde Resen kommet til Vardø i Øst-Finnmark. Fra Vardø reiste Resen gjennom Avjovarre og Kautokeino over til Sverige. Her var han i Enontekiö, før han reiste sørover gjennom de nordlige svenske lappmarkene. Resen var i Jukkasjärvi 25. november, Sirkisvouma 17. desember og i Silbojokk 24. desember 1706. Etter jul reiste han vestover mot Norge. Det skulle bli en strabasjøs ferd over vinterfjellet. I sin første relasjon fra 1707 skriver Resen at reiseruten gikk over en «forshrækkelig sammenfrosben Jis og Snee, som der continuerlig baade Vinter og Sommer ligger, med store forfærdelige Refver og huler udi».³⁰ Denne «Jisfongen» er trolig Svartisen, som gjorde det umulig å komme fram som planlagt mellom Beiarn og Ranafjorden. Resen forteller videre han med reisefølget ble liggende tre dager og netter på fjellet «for ont væir». Underveis ble en av samene i følget syk. Da uværet hadde lagt seg, reiste de til nærmeste samebosetting i nærheten av Saltdalen, hvor den syke døde i løpet av en halv ettermiddag.³¹ Resen var også medtatt etter reisen. I sin relasjon fra 1708 skriver han om «dend stoere Svaghed Jeg fra min nedkomst fra Fieldene i Lapmarken till noget nær min afreyse fra Trundhiemb, haardelig har været beladt med», og videre om «legemets skrøbeligheder, som særdelis mig ved denne haarde og vanskelige Reyße er forarsaget». I begynnelsen av april 1707 var Resen endelig kommet til Trondheim, hvorfra han reiste videre sørover til København for å ta fatt på innberetningene til kong Frederik IV.³²

Resen som kilde til samisk religions- og misjonshistorie

Resens rapporter fra reisen inneholder mange interessante opplysninger om samisk religion i brytningstiden mellom tradisjonell religionsutøvelse og tidlig misjon. Det framgår av de bevarte dokumentene at Resen forfattet en egen innberetning om samenes «gamle Afgudz-dørkerie (...) og andre Superstitieuse lefninger», hvor han endatil beskriver en runeboomme han kjøpte i Tingevara.³³ Resens innberetning om samisk religion ble trolig forfattet i 1707 og må dermed ha vært en av de aller tidligste beskrivelsene av samisk religion fra dansk-norsk hold. Dokumentet er dessverre gått tapt, men også de to bevarte innberetningene tegner et nyansert bilde av hvordan det sto til med samenes «Saligheds Sag».

Ikke uventet rapporterte Resen om en langt mer systematisk misjon på svensk enn

på dansk-norsk side. De svenske samene hadde velregulerte menigheter. Klokkeren var beordret til å reise rundt blant allmuen og drive kristendomsopplysning. Når menigheten var samlet i kirkene, ble de hørt av presten.³⁴ Kristningen var da også kommet mye lenger i de svenske områdene og de av fellesområdene hvor svenskene hadde bygd kirker og sendt lærere og prester. Resen overvar gudstjenester og eksaminasjoner i svensk regi i blant annet Kautokeino, Enontekiö, Jukkasjärvi, Nasafjäll og Silbojokk, og fant menighetene der overraskende godt informert om den kristne lære. Resen beskriver samene som et intelligent og lærevillig folkeslag: «de ellers af Naturen ere eet Lære-villigt Folk, og af eet meget got Ingenio till at lære».³⁵ Samene som bodde i fjellområdene på svensk side var «saa vell Informerede udi deris Christendom, at de kunde vide de fornemste Articler af deris Ausburgishe Confession». De utviste også en stor «Devotion» og «andektighed».³⁶ Resen eksaminerte selv ofte de som var med ham på deler av reisen og fant fjellsamene i de svenske områdene «vell underviste».³⁷ Som eksempel på hvor bra det stod til i Torne og Luleå lappmarker, nevner Resen at samebarna flere steder måtte stå på kne og lese til og fra bordet i forbindelse med måltider.

Tradisjonell religionsutøvelse med bruk av runebomme og ganning var strengt forbudt i de områdene som var underlagt svensk jurisdiksjon. Fikk øvrigheten nyss om at slikt fant sted, ble det etterforsket. Resen måtte selv brenne runebommen han hadde kjøpt da han kom til Jukkasjärvi, siden den var forbudt ved svensk lov. På grunn av den strenge kontrollen var tradisjonell religion og «Sorte Konstis øfvelse» langt på vei utryddet blant de svenske samene:

Deris Sorte Konstis øfvelse med Runebommers Divination og Gans udsendelse, hvilket meere fortællis og omtalis af de u-afvidende, end af andre, har været een meget taabelig og Superstitieus indbilding hos dem, udi forige tider meget giængs, mens nu hos de svendske Field-Lapper strængelig forbudet og efterforshet, og hos Siø-Lapperne saa got som gandshe af brug.³⁸

Det kan hende at Resens glansbilde av forholdene på svensk side er mer et retorisk grep enn en nøktern framstilling av faktiske forhold. Når Resen forteller at ganning var forbudt og at runebommer ble beslaglagt, antyder dette at den førkristne religionen likevel ikke var fullstendig utryddet på svensk side. Sitatet over tyder på at ganning og tromming fortsatt var praktisert blant svenske fjellsamer på Resens tid. Like fullt vitner Resens rapporter om et effektivt og systematisk forsøk på å kristne samene i de svenske delene av de samiske områdene. Dette gjaldt både i distriktene som uomtvistelig var underlagt den svenske kronen, som Enontekiö, Jukkasjärvi og Nasafjäll, men også fellesdistriktene Kautokeino, Karasjok, Enare og Utsjok. Som tidligere nevnt, hadde svenskekongen latt bygge kirker i Enare i 1647, i Kautokeino i 1701 og i Utsjok i 1701.

Kirketukten på svensk side opplevdes tidvis som vel streng av samene. Resen forteller at noen av samene i de svenske områdene var «Inclinerede till een frihed fra dend strænge Kirke-Disciplin, som de synis, at de Svendske Lappe-Præster øver imod sig», og at enkelte kunne oppholde seg flere år på den norske siden blant annet for å

unngå svenske myndighetspersoner. I stedet fikk de utført de nødtørftigste kirkelige ritualer av norske prester, som var mindre krevende å forholde seg til. Resen mottok flere klagemål fra svenske prester om dette, blant andre soknepresten i Silbojokk, Peter Noræus Fjällström.³⁹ Fjällström skrev at de som rømte over til norsk side, var siste sorts borgere; skjelmer, overløpere, tyver og uforsonlige. De kunne neppe forstå presten når han preket på norsk, og ante ikke om de hadde fått tilgivelse for sine synder, mente han. Å forrette sakramentene for slike var ifølge Fjällström å «kaste perler for svin og det hellige for hundene».⁴⁰

Som det framgår av blant annet dette eksemplet, var kirken dårligere organisert på dansk-norsk side. Det var færre prester og klokkere til å drive undervisning, soknene var store, og enkelte steder var det ikke visitaser mer enn én gang i året. Følgelig stod det også dårligere til med kristningen av den samiske befolkningen. Ifølge Resens innberetninger kjente samene kristendommen. De ville ikke gjerne betraktes som «Heedninger», men ifølge Resen var kristendomskunnskapen så dårlig at samenes åndsliv like fullt måtte kunne kalles et «hedenskap». I en generell beskrivelse skriver han:

Heedninger ville de ikke gjerne enten kaldis eller være, dog er Christendommen hos mange, særdelis de omstriffende nordshe Lapper, saa slæt, at der maatte billig kaldis eet heedenshab; Deris gamle Afgudz-dørkerie, med ofringer paa Høyene, og andre Superstitieuse lefninger, saasom naar de shall reyse over samme Fielde, tør de ikke, som ellers er sædvanligt, have bielder paa deris Rein, og andet saadant, som udi een anden à parte Tractat shall specificeris, er endnu ikke gandske uddød, saasom saadanne Superstitieuse Lefninger end ikke heller iblant voris nordshe Folk igiennem Nord-Landene findis endnu gandshe udryddede.⁴¹

Utdraget vitner om at tradisjonell samisk religion fortsatt ble praktisert ved inngangen til 1700-tallet. Et annet sted skriver Resen at «saa vell som udi forige tider, saa og endnu noget lidet iblant nogle, af deris lige Superstitutions og afguds dørkelBis lefninger».⁴²

Resen tegner videre et nyansert bilde av den åndelige tilstand blant samene. I de sørsamiske områdene sør for Helgeland fant Resen «een meget slæt Christendom». «Mens iblant de saa kaldede nordshe field-Lapper, som streiffer om i de foromrørte fielde her synden for Helgeland, er een meget slæt Christendom, ja! saa slæt, at de aldeelis ikke veed paa hvilken de troor».⁴³ Lengre nord, blant fjellsamene ved Helgeland, fant Resen tilstanden å være noe bedre, særlig blant de som var oppvokst i svenske menigheter. Sjøsamene i Salten og Senja var ifølge Resen «meget slætte Informerede», mens tilstanden var noe bedre i Troms. I Finnmark fant han «goede Christne» i Alta, Korsnes, Kvalsund og Tana. Dette gjaldt særlig dem som var kommet over fra fjellet i Torne lappmark, som tilhørte Sverige. Resen fremhever også Isaac Olsens innsats for å bringe opplysning til samene i Varanger. Olsen hadde først jobbet som huslærer for en prest i Vest-Finnmark, men reiste i 1703 østover for å misjonere blant samene i Øst-Finnmark. Resen beskriver Olsen som «een smuk stille, shikkelig og ædruelig karl». Ifølge Resen hadde Olsen lært opp samemenigheten i Varanger så godt at de ikke bare var bedre enn mange nordmenn «udi deris Chris-

tendom og Børne-Lærdom» – de var endatil «saa smugt Civilicerede, at det er noget nær behageligt at Conversere dem».⁴⁴

Resen fremholder Olsen som et forbilde for hvordan det fremtidige misjonsarbeidet blant samene kunne ordnes. Han uttrykker også håp om at prestene i fremtiden ville ta sitt opplysningsoppdrag blant samene like alvorlig som Olsen gjorde. Isaac Olsen hadde lært seg nordsamisk etter kun noen år i Finnmark. I sine rapporter fremhever Resen mangelen på felles språk som et grunnleggende problem for misjonsarbeidet. En stor del av sjøsamene kunne lite eller ingen norsk. Særlig gjaldt dette kvinnene, som stort sett holdt seg hjemme og dermed ikke hadde noen kontakt med den norske befolkningen. I mangel av språkkyndige misjonærer kunne de derfor ikke ha større kjennskap til kristendommen enn hva de kunne lære av andre sjøsamer, hvilket Resen antok måtte være veldig lite.⁴⁵

Ifølge Resens innberetninger stod det materielt sett ganske godt til med de 17 kirkene i Finnmark. I Nordland stod imidlertid mange av kirkene nedfalls, og det manglet både på vedlikehold og regnskapsføring.⁴⁶ Resen berettet også om vanskelige kår for prestene i Finnmark. Det var ingen prestegårder eller annen bopel som fulgte med embetet. Mange måtte sette seg i stor gjeld for å kjøpe bolig når de kom. Avbetalingen spiste store deler av det som i utgangspunktet var en nokså dårlig lønn. Følgelig hadde mange prester knapt nok råd til sitt daglige brød. Når fisket i tillegg slo feil, kunne de ifølge Resen endog dø av sult. Klokkerne hadde også en lønn som gjorde dem avhengig av annet arbeid. Resen forteller at klokkerne kunne være vanskelige å treffe, siden de ofte var ute for å skaffe mat.⁴⁷

Når det gjaldt kristendomsundervisning og den øvrige kirkelige forvaltning, var forholdene begredelige i hele det nordlige Norge. Det var generelt lite kontakt mellom samene og geistligheten. De norske fjellsamene kom kun til bygda én gang om året for å døpe deres barn, ta nattverd og betale sin skatt til prestene. Resen beklaget seg over at mange av de omstreifende norske fjellsamene og sjøsamene følgelig døde «uden Daab og Christendomb». Resen klagde også over at klokkerne enten var «uflittige» eller ikke forstod samisk, slik at de verken ville eller kunne undervise samene der hvor presten ikke rakk å holde visitaser.⁴⁸ Resen kunne videre fortelle at kristendomskunnskapen blant den «gemeene mand» var bedre i Finnmark enn i Nordland. Grunnen til dette var at den norske befolkningen i Finnmark i stor grad bestod av innflyttere fra andre steder i Danmark-Norge, hvor de hadde fått god opplæring i sin ungdom. De som var født og oppvokst i Finnmark hadde imidlertid fått dårlig kristendomsopplæring.⁴⁹ Noen av de såkalte «Tigge-Lapper»⁵⁰ som gikk i tjeneste hos norske husholdninger, fikk kristendomsopplæring av sine arbeidsgivere. En interessant passasje vitner om at utvekslingen også kunne gå den andre veien. Flere av de omreisende samene «lade sig bruge af de mange daarlige og Eenfoldige nordshe Qvind-folk till at øfve een indbildet, dog sielden frugtende Hexe-Kunst, saasom at igienviiße bortstaalet goedtz etc.»⁵¹

Resen forfattet en egen innberetning med forslag til hvordan kirken og misjonen i Nord-Norge kunne organiseres. Denne er gått tapt, men også de bevarte dokumentene

inneholder mange forslag til forbedringer. For det første anbefalte Resen at det sendes ut flere prester. Dette måtte være «Ræt-sindige» og «flittige» personer som ikke bare kunne tåle de harde levekårene i nord, men som også kunne være gode eksempler for tilreisende:

høyelig at ønske, at der altid blef shicket Ræt-sindige og flittige Personer till at være Præster paa saadanne meget vandshelige og vild-farende Stæder, der ikke alleeniste kunde være beqvemme till at udstaa de svare reyser og haarde lefnetz maade iblant dem, mens end og shikkelige i Omgjængelße, at de kunde have eet got vidnisbyrd for de mange fremmede Sõe-farende, baade af Hollændere og andre, som der reyßer, og oftte har vell vildet indbilde Sig der udj Finmarken at være eet Hedenshab⁵²

Resen mente også at man burde lære opp klokkere som kunne drive undervisning på steder hvor det ikke var noen prest eller kirke. Disse måtte få en god skolering i forkant, særlig i samisk språk. Lønnen for både prest og klokke måtte økes så de slapp å søke næring utenfor embetet. Resen foreslo videre at kirkene i Finnmark skulle kjøpe prestenes boliger, slik at nye prester i stedet for å pådra seg store privatlån heller kunne betale en årlig sum til kirken i husleie.⁵³

Resen tok videre til orde for å opprette skoler på «adskillige stæder» slik at de unge i Finnmarken kunne få utdanning. Hvis man klarte å skaffe dyktige menn til å virke som klokkere og attpåtil sørget for at disse fikk god opplæring, kunne den lokale klokkeren ha ansvaret for undervisningen. Resen mente videre at noe av kirkenes midler kunne brukes til slike skoler, og at rike menn i distriktet kunne bidra til opplæringen.⁵⁴

Resens betydning for den videre misjonen blant samene

Resens innberetninger later til å ha vakt oppsikt og tiltakslyst i København. Kong Frederik sendte den 18. november 1707 et reskript til amtmennene i Nordlandene og Finnmarken, samt biskop Krog i Trondheim, hvor han ba dem om å uttale seg om forslagene som Resen hadde lagt fram. Kongen påla også biskop Krog å sende noen unge teologer nordover. De skulle etter planen leve noen år blant samene for å lære språket og kulturen å kjenne, for siden å ordineres til prester og virke blant samene. Kongelig konfessionarius, Peter Jespersen, ble også bedt om å finne noen dyktige menn som kunne reise til Finnmark for å drive med misjon. Videre ble det bestemt å bygge åtte kirker med prestegårder, samt en skole for samene.⁵⁵

Den store nordiske krigen, som begynte i 1709, satte en foreløpig stopper for planene. Krigen utgjorde en enorm finansiell belastning for den dansk-norske staten. Fokus ble forflyttet, siden oppgjøret i krigen først og fremst handlet om Sveriges stormaktsposisjon i Østersjø-området, ikke om konkurransen mellom statene på Nordkalotten.⁵⁶ Stansen i misjonsplanene ble likevel kortvarig. I 1714 ble et statlig misjonskollegium, *Collegium de cursu Evangelii promovendo*, opprettet. Kollegiets første

hovedoppgave var å organisere misjonsaktiviteten i den dansk-norske kolonien Trankebar i Ostindia, hvor pietistiske misjonærer fra Halle i Tyskland, med danskekongens velsignelse, hadde drevet misjon siden 1705. Men kollegiets mandat og arbeidsfelt ble snart utvidet til også å gjelde Nord-Norge og Grønland. I 1716 ble Thomas von Westen utnevnt til leder for misjonsarbeidet blant samene i Norge, og det ble opprettet et eget *Seminarium Lapponicum* i Trondheim som skulle utdanne vordende misjonærer i teologi og samisk språk.⁵⁷ Det ble satt i gang misjon på Grønland ved den norske presten Hans Egede i 1721. Gjennom misjonskollegiet ønsket myndighetene i København både å utbre «den rette tro» i tråd med pietistisk luthersk-konfesjonell lære og å befeste sin politiske makt i oversjøiske besittelser i tropene så vel som i polare strøk.

Resens undersøkelser og anbefalinger kom til å bety mye for misjonsvirksomheten i regi av Misjonskollegiet og Thomas von Westen etter 1716. Det var Resens linjer for arbeidet blant samer som kom til å bli fulgt gjennom hele misjonstiden.⁵⁸ Hans forslag til tiltak for å kristne samene og styrke kirkens stilling i Finnmarken – som å opprette flere kirker, skoler, samt innsette flere prester og lærere – ble i stor grad gjennomført. Foruten å være noen av de tidligste og grundigste redegjørelsene for samenes levevilkår før den organiserte misjonens tid, var altså Resens rapporter av grunnleggende betydning for utviklingen som fulgte. Dette gir dokumentene en særstilling som kilde til samisk historie generelt og misjonshistorie spesielt.

Noter

1 Løøv, Anders, Margrethe Løøv og Åke Jünge (red.) (2014). *Dovletje VI: Povel Resens beskrivelser av forholdene i de samiske områdene (1706-1708)* (Snåsa: Saemien Sijte), 21.

2 *Ibid.*, 20.

3 Steen, Adolf (1954). *Samenes kristning og finnemisjonen til 1888* (Oslo: Egede), 84 og 106.

4 Deler av denne artikkelen bygger på artiklene «Inn i det ukjente: Om Resens mandat og bakgrunnen for Finnmarksferden» og «Povel Resen» av Margrethe Løøv i Løøv et al. (2014), 9-19 og 23-27.

5 Steen (1954), 76.

6 Kolsrud, Oluf (1938). «Krog» i *Norsk biografisk leksikon, vol. VIII, A. W. Brøgger og Einar Jansen (red.)* (Oslo: Aschehoug), 21-22.

7 Thrap, Daniel (1884). «Politiske forhold ved finnemisjonen i 18. aarhundrede» i *Norsk historisk tidsskrift, andre rekke, fjerde bind* (Kristiania: Den norske historiske forening), 2.

8 Westman, Knut B., Emil Birkeli, Harald P. Madsen, Ensio Lethonen og J. E. Lundahl (1950). *Nordisk misjonshistorie* (Oslo: Ansgar), 329.

9 Thrap (1884), 3-7.

10 Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), 93.

11 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 62.

12 Thrap (1884), 10-11.

13 Nissen, Kristian (1922). «Bidrag til Finnmarkens kirkehistorie. I. Biskop Peder Krogs beretning til kongen 26. mars 1709 om visitasreisen i Finnmarken 1708» i *Norvegia Sacra – Aarbok til kunnskap om den norske kirke i fortid og nåtid* (Kristiania: Steenske forlag), 116.

14 Dyrvik, Ståle (1998). *Truede Tvillingriker 1648-1720, bind III av Danmark-Norge 1380-1814* (Oslo: Universitetsforlaget), 335-338.

15 Thorsnæs, Geir (2012). «Finnmark-historie» i *Store norske leksikon*, <http://snl.no/Finnmark/histoire> [lesedato 15/1 2012]

- 16 Thrap (1884), 3-4.
- 17 Fellesdistriktene ble delt først i 1751, da Kautokeino, Karasjok og en del av Utsjok tilkom Norge. Steen (1954), 21.
- 18 Noen av de viktigste kildene var: Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken* (Roma, 1555), Peder Claussøn Friis, *Norriges Beskriffuelse* (København, 1632), Johan Schefferus, *Lapponia* (Frankfurt am Main, 1673), Nicolai Lundius, *Descriptio Lapponiae* (1680), Petter Dass, *Nordlands Trompet eller Beskrivelse over Nordlands Amt* (1691) og amtmann Hans Lillienskiold, *Speculum Boreale* (1698).
- 19 Resen ba da også kongen om en stilling på slutten av sin siste innberetning. Se Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), III.
- 20 Amundsen, Arne Bugge (2005). «Mellom bot og fellesskap» i Arne Bugge Amundsen (red.) *Norges religionshistorie* (Oslo: Universitetsforlaget), 213-214.
- 21 Rian, Øystein (1995). «Fra union til provins» i Finn P. Nyqvist (red.) *Norges konger - fra sagatid til samtid* (Oslo: Grøndahl Dreyer), 180.
- 22 Aarflot, Andreas (1967). *Norsk kirkehistorie, bind II* (Oslo: Lutherstiftelsen), 104.
- 23 Navnet ble sannsynligvis uttalt som «Paul», men jeg har her valgt å bevare Resens egen skrivemåte.
- 24 Løøv, «Povel Resen» i Løøv et al. (2014), 23-24.
- 25 Resens reisejournal, gjengitt i Løøv et al. (2014), 45-46.
- 26 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 71.
- 27 Resens reisejournal, gjengitt i Løøv et al. (2014), 45-46.
- 28 Kristian Nissen, Kristian (1952). «Resen» i *Norsk biografisk leksikon, vol. XI, 394-398*, A. W. Brøgger og Einar Jansen (red.) (Oslo: Aschehoug), 395.
- 29 Thrap (1884), 12-13.
- 30 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 63.
- 31 Ibid, 76.
- 32 Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), 110-111.
- 33 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 77.
- 34 Ibid, 72.
- 35 Ibid, 67.
- 36 Ibid, 67.
- 37 Ibid, 71.
- 38 Ibid, 77.
- 39 Ibid, 63.
- 40 Fjällström, Peter Noræus «Et Memoriale för Povel Resen», 1706, gjengitt i Løøv et al. (2014) *Dovletje VI, 116*. Min oversettelse. Original: «kasta pärlor för swin åg dhatt Hellige för Hundene».
- 41 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 76-77.
- 42 Ibid, 65.
- 43 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 67.
- 44 Ibid, 70.
- 45 Ibid.
- 46 Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), 106-107.
- 47 Resens relasjon nr. 6 av 1708, 103 og Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 73.
- 48 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 72-76.
- 49 Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), 106-107.
- 50 Omreisende samer som livnærte seg ved tigging eller å jobbe for nordmenn.
- 51 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 66, 73.
- 52 Resens relasjon nr. 1 av 1707, gjengitt i Løøv et al. (2014), 72-73.
- 53 Resens relasjon nr. 1 av 1707, 73 og Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), 103.
- 54 Resens relasjon nr. 6 av 1708, gjengitt i Løøv et al. (2014), 107.
- 55 Steen (1954), 85.
- 56 Dyrvik (1998), 366, 345-354.
- 57 Amundsen, Arne Bugge (2005). «Mellom inderlighet og fornuft» i Arne Bugge Amundsen (red.) *Norges religionshistorie* (Oslo: Universitetsforlaget), 252.
- 58 Steen (1954), 106, 84.